

РОЗРАХУНКИ В ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Зовнішньоекономічна діяльність є перспективним напрямком розвитку діяльності суб'єктів господарювання та має важливе значення для економічного зростання країни в цілому. Дослідження в сфері теоретичного обґрунтування сутності поняття «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності» є підставою для формування понятійно-категоріального апарату системи міжнародних економічних відносин. У ході дослідження проаналізовано взаємозв'язок понять «розрахунки», «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі» з економічної та облікової точок зору. Це стало базисом для дослідження понять «міжнародні розрахунки» та «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності», які розмежовано та запропоновано в системі міжнародних економічних відносин використовувати розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності для пояснення розрахункових операцій на підприємствах-суб'єктах зовнішньоекономічних операцій. В свою чергу, міжнародні розрахунки характеризують міжнаціональні розрахункові операції, що виникають між організаціями та інститутами міжнародної діяльності. Доведено, що міжнародні розрахунки є ширшим поняттям та включають розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності.

Ключові слова: *розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності; міжнародні розрахунки; зобов'язання; заборгованість; платежі.*

Постановка проблеми. Роль зовнішньоекономічної діяльності як зовнішнього фактора економічного зростання в сучасних умовах економічного розвитку постіндустріальної економіки постійно підвищується, посилюється її вплив на соціально-економічний розвиток не лише країни, але й кожного суб'єкта господарювання. В свою чергу, своєчасність та достовірність здійснення розрахунків між суб'єктами господарювання є однією з умов ефективного здійснення господарської діяльності. Розрахунки є однією з необхідних складових розподілу суспільного продукту та опосередковують його перехід з товарної форми в грошову та навпаки. Тому від того наскільки правильно прописані платіжні умови в зовнішньоекономічному контракті залежить результат експортно-імпоротної операції. Розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності з усіма своїми проблемами і протиріччями є своєрідним еталоном дієвого та ефективного здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, а тому дослідження сутності даного поняття має значний науковий і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковому середовищі питанням розрахунків у зовнішньоекономічній діяльності свої дослідження присвятили такі науковці, як: І.О. Буряк, І.О. Власова, Н.М. Ковалко, І.В. Орлов, Н.В. Секіріна та ін. Однак вирішення проблеми трактування понять в досліджуваній сфері має ряд неоднозначностей та характеризується неконвенційністю.

Тому **метою даного дослідження** є аналіз понятійно-категоріального апарату системи міжнародних економічних відносин у частині обґрунтування поняття «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності».

Викладення основного матеріалу. На підставі проведеного аналізу літературних джерел виявлено, що між науковцями та фахівцями як в економіці, фінансах, юридичних науках, так і в бухгалтерському обліку, не має єдності та однозначності щодо розуміння взаємозв'язку між поняттями «розрахунки», «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі». Тому в ході дослідження проведено аналіз нормативно-правової та наукової літератури в розрізі даного питання з метою виявлення особливостей сутності досліджуваних понять та встановлення взаємозв'язку між ними.

Як показав огляд нормативно-правової бази України, в законодавстві не має однозначності щодо трактування досліджуваних понять. Зокрема, в частині законодавчих актів

бухгалтерського обліку обґрунтовано лише сутність дефініції «зобов'язання» як заборгованості підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди (Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3]).

Отже, в законодавстві, як і в розглянутих підходах деяких науковців поняття «заборгованість» та «зобов'язання» ототожнюються, що, на нашу думку, є не досить доцільним, адже дані дефініції мають свої особливості.

Недоліком законодавства України є те, що в нормативно-правових актах, які регулюють питання організації та ведення бухгалтерського обліку, відсутнє визначення понять «заборгованість» та «розрахунки», а обґрунтовано лише часткові щодо них категорії. Хоча дані дефініції використовують в бухгалтерському обліку, зокрема, в П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» та П(С)БО 11 «Зобов'язання». В П(С)БО 11 наводяться терміни для позначення зобов'язань, які ототожнюють категорії зобов'язання та заборгованість. Та, як зауважують І.О. Власова [2], І.О. Бурак [1] в Плані рахунків активів, капіталу і зобов'язань господарських операцій виділено 37 спеціалізованих рахунків, в назві яких є категорія «розрахунки».

Поняття «заборгованість» розглядається лише в окремих нормативних документах, які регулюють функціонування певних галузей економіки (паливно-енергетичний комплекс) або розкривають питання про проведення відкритих аукціонів з продажу права вимоги.

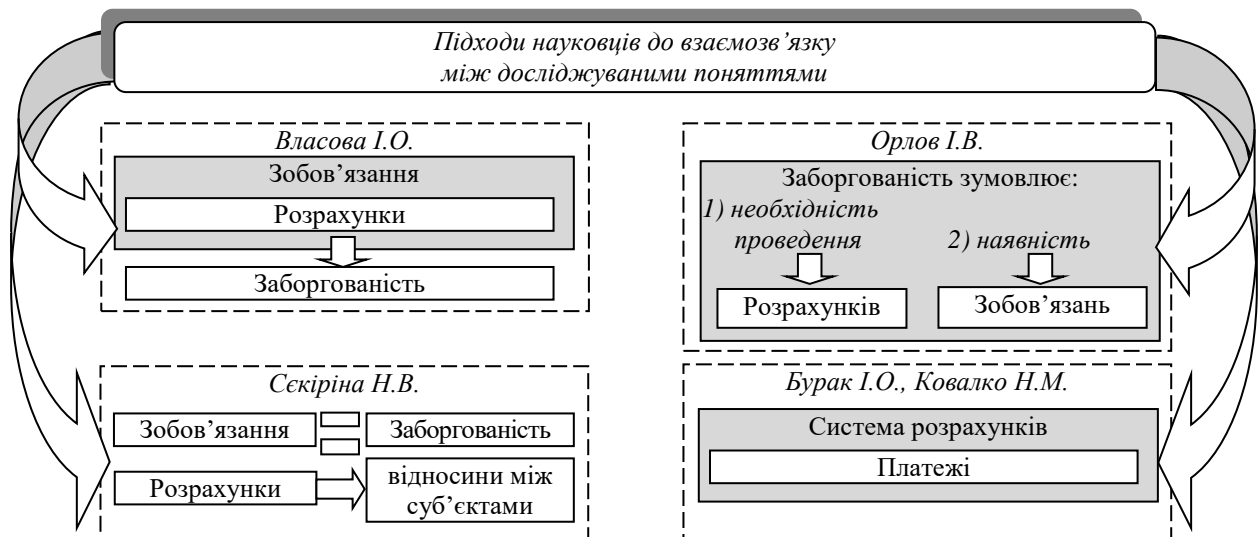
В нормативно-правовій літературі щодо регулювання банківської діяльності спостерігається неузгодженість положень нормативних документів у частині визначення поняття «розрахунки». Так, Закон України «Про Національний банк України» не визначає функцій Національного банку України (НБУ) в сфері розрахунків – у п. 6 ст. 7 мова йде лише про те, що центральний банк «визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками». Інструкція ж НБУ з цього приводу має назву Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні у національній валюті. Така різноманітність термінів свідчить про те, що законодавство чітко не диференціює ці поняття. У той же час, Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» надає принципово суворого значення термінам «платежі» і «платіжна система», обмеживши їх сферу відносинами між банками та іншими членами платіжної системи в зв'язку із проведенням переказу коштів.

У деяких нормативних актах під розрахунками розуміються виключно грошові розрахунки (Закон України «Про споживчу кооперацію»). В інших актах законодавства України розрахунки не обмежуються виключно готівковою та безготівковою грошовими формами. Так, у ст. 1 Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» визначено, що для здійснення розрахунків можуть бути використані цінні папери. Таким чином, згідно з цим законом розрахунки можуть бути грошовими та не грошовими. Найбільш чітко можливість здійснення розрахунків у негрошовій формі визначена в податковому законодавстві України. Відповідно до п. 14.1.10 Податкового кодексу України під бартером (товарним обміном) варто розуміти господарську операцію, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у негрошовій формі в межах одного договору.

Неоднозначність застосування терміну «розрахунки» в законодавстві України призводить до викривлення облікової інформації та зменшення ефективності контрольних дій над розрахунковими операціями суб'єктів господарювання. Отже, можна зробити висновок, що у зв'язку з досить актуальним та важливим значенням розрахунків, потрібно закріпити на законодавчому рівні сутність такого понять як «розрахунки» та уточнити з метою однозначного розуміння трактування дефініцій «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі».

Тому удосконалення трактування поняття «розрахунки», на нашу думку, не можливо здійснити без розгляду проблеми співставлення таких категорій як «розрахунки», «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі». Наведені поняття є пов'язаними між собою, як виявлено під час дослідження різних літературних джерел, і відображають наявність постійних взаємовідносин з контрагентами, які є невід'ємними складовими господарської діяльності підприємства. З метою удосконалення та формування єдиного підходу до взаємозв'язку між досліджуваними поняттями здійснено аналіз наукової літератури в частині даного питання.

На рисунку 1 зображено підходи науковців до розуміння взаємозв'язку визначених для розмежування понять.

*Примітка: узагальнено на основі [1, 2, 4–6]

Рис. 1. Підходи науковців до взаємозв'язку між досліджуваними поняттями «розрахунки», «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі»*

Як видно з рисунка 1, різні підходи до розуміння одних і тих же самих термінів призводять до не зрозумілого та в деяких випадках неправильного трактування досліджуваних понять.

На нашу думку, зобов'язання та заборгованість ототожнювати не доцільно, тому що це різні категорії. Оскільки зобов'язання виникають у покупця з приводу купівлі товарів, отримання послуг чи робіт та відповідно до інших здійснених господарських операцій. Зобов'язання потребують здійснення розрахунків покупцем. Дане поняття не досить правильно відображає сутність дефініції «зобов'язання». Отже, потрібно уточнити в законодавстві сутність поняття «зобов'язання» з метою уникнення його ототожнення з категорією заборгованість.

Як видно з рисунка 1, підходи науковців до трактування заборгованості неоднозначні. Заборгованість виникає у постачальника та відображається в обліку на рахунках розрахунків з дебіторами. Заборгованість передбачає надходження на підприємство відповідних видів ресурсів, тому належить до складу активів підприємства. Тобто покупці, здійснюючи погашення своїх зобов'язань, проводять розрахунки з постачальниками, заборгованість яких зменшується, та на підприємство (до покупця) надходять активи.

У ході дослідження нормативно-правових актів виявлено, що в законодавстві обґрунтовано платежі лише в грошовому вигляді. Але, на нашу думку, платежі в бухгалтерському обліку доцільно характеризувати як у грошовому, так і негрошовому вигляді. Адже вони є основою для здійснення розрахунків, які, в свою чергу, можуть здійснюватися як грошовими коштами, так і у вигляді товарів, продукції, надання послуг різного характеру тощо. На рисунку 2 зображено взаємозв'язок між поняттями «розрахунки», «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі», який виникає в бухгалтерському обліку під час здійснення господарської діяльності підприємствами.

Рис. 2. Взаємозв'язок між поняттями «розрахунки», «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі» в бухгалтерському обліку

Як видно з рисунка 2 розрахунки характеризуються з двох точок зору: як динамічний та як статичний процеси. Тобто на підприємстві виникає заборгованість та/або зобов'язання, які призводять до виникнення або в той самий час, або в майбутньому розрахункових операцій. В такому випадку спостерігається статичний характер розрахунків. Зобов'язання відображаються в пасиві балансу та складають залучений капітал для функціонування діяльності підприємств. В свою чергу, заборгованість є активом підприємства, адже відповідає критеріям визнання активу.

Якщо ж на підприємстві здійснюються платежі, тобто грошові або не грошові потоки, то виявляється динамічний характер розрахунків. Особливістю розрахунків є те, що вони можуть здійснюватися у різних формах, за різними методами, умовами та за допомогою різних засобів.

Розрахунки, як зазначалося вище є категорією економічною. Тому з метою розмежування сутності даного поняття облікового та економічного характеру, на рисунку 3 зображено взаємозв'язок між поняттями «розрахунки», «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі» з економічної точки зору.

Рис. 3. Взаємозв'язок між поняттями «розрахунки», «зобов'язання», «заборгованість» та «платежі»: економічний зміст

З юридичної точки зору сутність зобов'язань визначається Цивільним кодексом України (стаття 509) як правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [7]. Заборгованість виникає у підприємства щодо іншого суб'єкта господарювання залежно від того, яке зобов'язання має підприємство.

Однією з умов ефективного здійснення зовнішньоекономічної діяльності є забезпечення нормального протікання розрахункового процесу. Варто зауважити, що чіткого визначення поняття «розрахунків в зовнішньоекономічній діяльності» майже не зустрічається в дослідженнях науковців. Існуючі підходи, відображають сутність поняття «міжнародні розрахунки» та дають уявлення про суб'єктів, предмет, особливості розрахункових відносин, але, на нашу думку, вони стосуються макrorівня – міжнародної діяльності держав. Тому, узагальнивши наявний матеріал і точки зору різних авторів, їх переваги та недоліки, специфіку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, в ході дослідження визначено, що потрібно обґрунтувати сутність розрахунків у зовнішньоекономічній діяльності на рівні підприємств як одиничних суб'єктів господарювання для цілей бухгалтерського обліку.

Отже, на нашу думку, для характеристики розрахунків з іноземними контрагентами доцільно використовувати поняття «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності». Адже дефініція «міжнародні розрахунки» характеризує здійснення розрахункових операцій за міжнародними договорами на макrorівні, тобто на рівні держави. Міжнародні розрахунки є системою виникнення, регулювання та здійснення платежів за зобов'язаннями та вимогами держав, компаній, фірм, підприємств, організацій, громадян, що знаходяться на території інших країн. Отже, як видно з наведеного вище визначення, яке пропонують використовувати фахівці та науковці економічної літератури, міжнародні розрахунки є складовою системи розрахунків.

На нашу думку, дослідження категорії «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності» не можливе без обґрунтування сутності поняття «зовнішньоекономічна діяльність». В країнах колишнього СРСР, зокрема і в Україні, поняття зовнішньоекономічної діяльності з'явилося в 1987 р. у зв'язку з переходом на нову систему управління і початком здійснення зовнішньоекономічних реформ. Їх сутність полягала в децентралізації зовнішньої торгівлі і переходу від міждержавних зовнішньоекономічних зв'язків до зовнішньоекономічної діяльності на рівні підприємства. Як результат – в процесі зовнішньоекономічних реформ поняття «зовнішньоекономічна діяльність» суттєво змінило значення та характер зовнішньоекономічних відносин.

На відміну від зовнішньоекономічних відносин, зовнішньоекономічна діяльність висвітлює господарську діяльність на рівні виробничих структур (фірм, організацій, підприємств, об'єднань тощо). Разом із тим, зовнішньоекономічна діяльність – це самостійна діяльність підприємства, яка є, з одного боку, складовою частиною господарської діяльності підприємства, а з іншого – такою частиною його діяльності, що здійснюється на іншому, міжнародному рівні, у взаємозв'язку з суб'єктами господарювання інших країн. Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється за допомогою зовнішньоекономічних відносин (зв'язків), тому говорити, яке з цих понять є ширшим, на наш думку, є недоцільним.

На підставі проаналізованої довідкової та навчальної літератури в частині визначення сутності понять «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності» та «міжнародні розрахунки» здійснено групування основних ознак досліджуваного поняття (табл. 1).

Таблиця 1

Поняття “розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності” та “міжнародні розрахунки” в довідковій та навчальній літературі

№ з/п	Критерій визначення сутності понять	Автор	Кількість
«міжнародні розрахунки»			
1.	система здійснення і регулювання платежів за грошовими вимогами та зобов'язаннями	В.Ф. Гарбузов, В.Е. Рибалкін, А.Н. Азріліян, Б.А. Райзберг, И.Т. Балабанов, В.К. Васенко	6
2.	розрахунки у зовнішній торгівлі між підприємствами, організаціями, об'єднаннями	А.Н. Єфімов, Г.А. Козлова, С.П. Первушина, Ю.С. Шемшученко	4
3.	безготівкові розрахунки	А.Г. Загородній, О.М. Сліпущко	2
4.	система грошових платежів	П.Т. Саблук	1
5.	здійснення платежів	А.Я. Сухарьов	1
«розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності»			
6.	система здійснення і регулювання платежів за грошовими вимогами та зобов'язаннями	Є.Д. Чацкіс	1
7.	сукупність фінансових відносин	В.Л. Пластун	1

За даними таблиці 1 можна зробити висновок, що в дослідженій літературі ототожнюються поняття «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності» та «міжнародні розрахунки». В економічній літературі такі науковці як Є.Д. Чацкіс та В.Л. Пластун характеризують досліджувану дефініцію, та погляди даних авторів є неоднозначними. Зокрема, Є.Д. Чацкіс розкриває, на нашу думку, сутність поняття «міжнародні розрахунки». Удосконалене визначення розрахунків в зовнішньоекономічній діяльності В.Л. Пластуна є фінансовою категорією та не відображає особливостей облікового аспекту сутності даного поняття.

З урахуванням сказаного вище вважаємо, що доцільно трактувати розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності як систему розрахунків між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарювання, що виникає внаслідок здійснення різних форм зовнішньоекономічної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в ході дослідження проведено аналіз нормативно-правової, довідкової, навчальної та наукової літератури в розрізі питання трактування поняття «розрахунки» та виявлено неоднозначність підходів до визначення сутності даної дефініції. Дослідження розуміння категорії «розрахунки» дало змогу обґрунтувати його як поняття, що є певною системою на підприємстві та складається з виділених та удосконалених в ході дослідження елементів.

На підставі досліджених літературних джерел здійснено порівняння таких понять як «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності» і «міжнародні розрахунки» та обґрунтовано відмінності в їх розумінні. Зокрема, дефініцію «розрахунки в зовнішньоекономічній діяльності» найбільш доцільно характеризує здійснення розрахункових операцій на підприємстві, а міжнародні розрахунки є більш ширшим поняттям.

Список використаної літератури:

1. Бурак І.О. Поняття «розрахунки»: різні погляди фахівців з бухгалтерського обліку та економіки / І.О. Бурак // Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного і аналітичного забезпечення управління підприємством» (Луцьк, 29–30 червня). – Луцьк, 2010. – С. 69–70.
2. Власова І.О. Облік розрахунків з дебіторами та кредиторами : дис. ... канд. екон. наук / І.О. Власова. – К. : 2005. – 26 с.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
4. Ковалко Н.М. Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин / Н.М. Ковалко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/47-2010-07-07-14-41-08.html>.
5. Орлов І.В. Бухгалтерський облік і контроль зобов'язань суб'єктів господарювання: теорія і методологія : монографія / І.В. Орлов. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 400 с.
6. Секіріна Н.В. Проблеми визначення понять «зобов'язання» і «розрахунки» як категорій обліку / Н.В. Секіріна ; зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми і перспективи реалізації облікової, контрольної та аналітичної функцій у соціокультурному просторі сучасного бізнесу» (Донецьк, 12–13 травня). – Донецьк : Донецький нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського, 2011. – С. 100–103.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

References:

1. Burak, I.O. (2010), "Poniattia "rozrakhunky": rizni pohliady fakhivtsiv z bukhgalterskoho obliku ta ekonomiky" [The concept of "payments": different views of experts in accounting and economics], *Proceedings of the MIIM '10: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Suchasni kryzovi yavyscha v ekonomitsi ta problemy oblikovoho, kontrolnoho i analitychnoho zabezpechennia upravlinnia pidpriemtvom"*, Lutsk, pp. 69–70.
2. Vlasova, I.O. (2005), *Oblik rozrakhunkiv z debitoramy ta kredytoramy* [Accounting for payments to debtors and creditors]: *Author's abstract*, Kyiv, 26 p.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini* [On Accounting and Financial Reporting in Ukraine], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
4. Kovalko, N.M. (2007), *Finansovo-pravove rehuliuвання spetsialnykh rezhymiv rozrakhunkovykh vidnosyn* [Financial and legal regulation of special modes of payment relations]: *dissertation*, available at: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/47-2010-07-07-14-41-08.html>

5. Orlov, I.V. (2010), *Bukhhalterskyi oblik i kontrol zobov'iazan sub'iektiv hospodariuvannia: teoriia i metodolohiia* [Accounting and control obligations of business entities: theory and methodology], ZhDTU, Zhytomyr, 400 p.
6. Siekirina, N.V. (2011), "Problemy vyznachennia poniat "zoboviazannia" i "rozrakhunky" yak katehorii obliku" [Problems of definition of "commitment" and "payments" as accounting categories], *Proceedings of the MIIM '11: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Problemy i perspektyvy realizatsii oblikovoi, kontrolnoi ta analitychnoi funktsii u sotsiokulturnomu prostori suchasnoho biznesu"*, Donetskyi natsionalnyi universytet ekonomiky i torhovli im. M. Tuhana-Baranovskoho, Donetsk, pp. 100–103.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [The Civil Code of Ukraine]. available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

КСЕНДЗУК Валентина Віталіївна – кандидат економічних наук, асистент кафедри міжнародної економіки Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– обліково-аналітичне забезпечення управління валютними ризиками суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

– міжнародні організації та участь України в них.

E-mail: walentyna_ksiedzuk@ukr.net.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2016.